

УДК 336.242

Соболева І.В.

*аспірант кафедри політичної економії
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблему ролі та значення інститутів у державному регулюванні монополізованих ринків. Проаналізовано інституціональне забезпечення проведення антимонопольної політики держави. Розглянуто питання необхідності державного втручання в регулювання ринку з точки зору теорій інституціоналізму. Запропоновано кроки з удосконалення інституціонального забезпечення в контексті євроінтеграції.

Ключові слова: інститути, інституціональне забезпечення, монополії, антимонопольна політика, антимонопольне регулювання.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена проблема роли и значения институтов в государственном регулировании монополизированных рынков. Проанализировано институциональное обеспечение проведения антимонопольной политики государства. Рассмотрены вопросы необходимости государственного вмешательства в регулирование рынка с точки зрения теорий институционализма. Предложены шаги по совершенствованию институционального обеспечения в контексте евроинтеграции.

Ключевые слова: институты, институциональное обеспечение, монополии, антимонопольная политика, антимонопольное регулирование.

ANNOTATION

The problem of the role and importance of institutes in the state regulation of monopolized markets is considered. The analysis of the institutional provision of antimonopoly policy of the state is carried out. The question of the necessity of state interference in the regulation of the market from the standpoint of the theories of institutionalism is considered. Proposed steps to improve institutional support in the context of European integration.

Key words: institutes, institutional support, monopolies, anti-trust policy, antimonopoly regulation.

Постановка проблеми. Поглиблення економічних перетворень в Україні та активізація євроінтеграційних процесів потребує розгляду питання якісного вдосконалення системи антимонопольного регулювання економіки. Необхідність цього обумовлюється високим рівнем монополізації товарних ринків та недостатньою ефективністю прямих інструментів впливу на монополії. Саме тому актуальним є розгляд інституціональної складової в державному регулюванні конкурентних відносин як фактору непрямого впливу на монополії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституту та ролі інституціонального забезпечення в регулюванні економіки країни загалом та монополій зокрема розглядалося в працях О. Вільямсона [2], А. Даниленка [5], В. Зотова [3], О. Клімова [5], В. Лагутіна [9], Д. Норта [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень з цієї тематики, залишається недостатньо розглянутим питання інсти-

туціонального забезпечення антимонопольної діяльності держави, впливу інститутів на формування антимонопольної політики держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення ролі та значення інститутів в державному регулюванні монополізованих ринків, аналіз інституціонального забезпечення проведення антимонопольної політики держави, формування необхідних кроків з удосконалення інституціонального забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд питання ролі та значення інституту, інституціонального забезпечення в державному регулюванні ринку загалом та монополій зокрема доцільно, на наш погляд, розпочати з уточнення поняття інституту. Оскільки в різних джерелах знаходимо визначення цього поняття і як закріпленої (формально або неформально) окремої норми («інститут приватної власності»), і як сукупності таких норм у певному секторі («інститут фондового ринку»), і як організації/установи («фінансові інститути», «інститути державного управління») [5]. У працях Р. Коуза, Д. Норта, О. Вільямсона знаходимо, що інститути розуміються як правила, стійкі норми (формальні й неформальні), що впорядковують взаємодію між суб'єктами економічних відносин [1; 2]. Зокрема, Д. Норт визначає інститути як «правила гри» для суспільства, тобто сукупність традицій та звичок, формальних та неформальних норм і правил, які управляють економічним і соціальним обміном, а також ефективність, з якою вони реалізуються [1, с. 71]. Для Дж. Найта інститути є набором правил, що структурують суспільні взаємовідносини, знання яких повинні розділяти всі члени цього суспільства. В рамках нової інституціональної економічної теорії інститути виступають як сукупність формальних і неформальних правил і механізм створення витрат відповідної регламентації, вони виконують функцію обмежень в ситуації вибору. Нерідко має місце ототожнення інститутів з організаціями, коли не лише правила й норми, але й установи, що реалізують їх на практиці, об'єднують одним поняттям «інститут». Зокрема, російські економісти В. Зотов, В. Пресняков і В. Розенталь розглядають інститути як функціонально-організаційні форми колективної економічної діяльності [3]. Д. Норт вказував на некоректність ототожнення цих понять, оскільки якщо інститути є набором правил і законів, що визна-

чають взаємодію окремих суб'єктів, то організації виступають суб'єктами, що діють, а також самі можуть стати об'єктами інституціональних змін [1]. Отже, узагальнивши, визначимо поняття «інститут» як норму, що впорядковує взаємодію суб'єктів на основі узгодження обмежень у їх діяльності та реалізує свій зміст через суб'єкти-організації, установи [5].

Інститути відіграють важливу роль у проведеному державній антимонопольній політиці (ДАП), вони є результатом минулих процесів, що відбувалися в суспільстві, а також встановлюють рамки, в межах яких функціонують фірми та організації. З одного боку, це дає змогу стабілізувати ситуацію в економіці, а з іншого боку, інститути можуть приводити до надмірної бюрократизації та консервації процесів. Класифікацію наявних інститутів та їх вплив на ДАП наведено в табл. 1.

Досліджуючи державне регулювання монополізму, впевнюємося у важливості інституціонального забезпечення щодо розв'язання питань інформаційної невизначеності, зменшення економічних, соціальних і трансакційних витрат, а також цін на товари та послуги. Ринок потребує наявності інституціонального забез-

печення, адекватного потребам економічних суб'єктів. Принцип побудови й розвитку сучасних інститутів перебуває в домовлених, контрактних формах взаємовідносин, що знижує рівень інформаційної невизначеності та ризику, забезпечує визначені гарантії, а також скорочує трансакційні витрати. Інституціональна система сама по собі не є фактором економічного розвитку, проте вона впорядковує взаємодію між економічними агентами в процесі розподілу та використання основних факторів розвитку. Основні складові інституціонального середовища системи антимонопольного регулювання наведено в табл. 2.

Питання необхідності державного втручання у функціонування ринкового механізму залишається дискусійним. Узагальнюючи наявні інституціональні теорії, можемо виділити два напрями, які по-різному обумовлюють необхідність державного втручання в ринковий механізм і вплив на нього інститутів. Перший напрям (економічний інституціоналізм) виходить з гіпотези про досконалість ринкового функціонування, необхідність раціонального обмеження державного регулювання економіки, провідний вплив розподілу прав власності на формування

Таблиця 1

Класифікація інститутів та їх вплив на ДАП

Назва інститутів	Функціональне призначення	Вплив на ДАП
Правові інститути	Відповідають за якість законодавчої, судової та адміністративної систем.	– Забезпечення виконання антимонопольним комітетом України (АМКУ) своїх функціональних обов'язків щодо здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; – вплив на розвиток підприємництва; – захист права власності.
Регулятивні інститути	Відповідають за трансформацію формальних та неформальних норм, координуючих розвиток окремих галузей економічної діяльності на макrorівні.	Здійснення регулювання трансакційних витрат, що виникають між суб'єктами господарювання в процесі конкурентної боротьби.
Розподільні інститути	Відповідають за встановлення співвідношення ринкових та централізованих механізмів формування фінансових ресурсів і ризиків.	– Сприяння фінансовому забезпеченню суб'єктів господарювання; – сприяння скороченню трансакційних витрат.
Інститути соціального розвитку	Відповідають за пріоритети та життєві цінності суспільства загалом та груп зокрема.	Здійснення впливу на якість життя населення.

Джерело: складено, доповнено автором на основі джерел [4; 5]

Таблиця 2

Основні складові інституціонального середовища антимонопольного регулювання

Характеристика	Функції складових
Суб'єкти господарювання діють в єдиному правовому полі, яке гарантує єдині норми та вимоги до всіх учасників ринкових відносин.	Нормативна
Наявність законодавства з регулювання конкуренції та протидії монополізму.	Регулятивна
Наявність органів виконавчої влади (зокрема, АМКУ) з урегулювання конкурентної ситуації на ринках.	Контролююча
Розвинена судова система.	Регулятивно-контролююча

Джерело: складено автором на основі джерел [5; 6]

інституціонального середовища, тобто виступає з точки зору методологічного індивідуалізму економічних агентів. Другий напрям (соціологічний інституціоналізм) акцентує увагу на існуванні «прогалин» ринку та доцільності застосування широкого інструментарію адміністративного регулювання економічних відносин, а також на принципах побудови «держави загального благоденства», підвищенні суспільної корисності інститутів.

Узагальнивши поняття «інститут» та розглянувши питання впливу інститутів на антимонопольне регулювання економіки, переходимо до поняття інституціонального забезпечення, яке розуміємо як систему взаємопов'язаних інститутів, інституцій та інституціональних структур у певній визначеній сфері економічної діяльності. Інституціональне забезпечення української економіки, її конкурентоспроможність традиційно оцінюються згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності (ІГК) [7], розробленим Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ). За підсумками ВЕФ 2017–2018 років Україна посідає в рейтингу 81 місце зі 137 можливих. Зокрема, ключовою проблемою є недостатній рівень розвитку інститутів: хоча показник інституційного розвитку покращився порівняно з показником 2016–2017 років (118 місце порівняно зі 129 місцем), проте все ще залишається на низькому рівні. За показником інтенсивності внутрішньої конкуренції Україна піднялася на 30 місць (зі 108 на 78 місце). Слід також відзначити зрушення щодо показника ефективності антимонопольної політики, за яким рейтинг був покращений на 12 місць (124 місце замість 136 місця). Деякі показники відповідної групи у 2017–2018 роках мають дуже низькі рейтинги, такі як ефективність законодавчих органів у регуляторній сфері (122 місце), захист прав власності (128 місце), незалежність судової влади (129 місце). Динаміку змін конкурентоспроможності України наведено на рис. 1.

Отже, попри незначні покращення деяких показників інституціонального середовища, загальна ситуація з розвитку конкуренції та регулювання монополізму залишається складною. Зазначимо, що питання якісного вдосконалення інституціонального забезпечення економіки України залишається відкритим.

З огляду на те, що Україна має на меті в подальшому вступ до Європейського Союзу (ЄС), першочерговим є завдання трансформації інститутів України та приведення їх до спільного знаменника з інститутами антимонопольного регулювання ЄС. Виявлені в дослідженні інститути з антимонопольного регулювання економіки України не завжди сприяють конкурентному розвитку держави. Оскільки основоположною передумовою конкурентного розвитку є сприяння ефективності ринкових механізмів, науковий пошук спрямовано на трансформацію інституціональної системи, її основних складових, вмонтованих у неї механізмів, які гальмують ефективну дію ринкових сил. Необхідність трансформації інституціональної системи, нагальних інституціональних змін є доведеним фактом з огляду на наявну ситуацію з регулювання монополізму. Погоджуємося з визначенням А. Сидоровича, який вважає, що «інституціональні перетворення – це створення умов для дії ринкової системи шляхом перетворення правових інститутів, формування системи нових організацій і заснувань ринкового типу, створення нової системи управління народним господарством тощо» [8]. Необхідність інституціональних перетворень, згідно з Д. Нортон [1], визначається змінами в економічній системі, обумовленими глобалізацією та науково-технічним прогресом, а механізм інституціональних перетворень реалізується шляхом об'єднання зовнішніх змін та внутрішнього накопичення знань. Питання трансформації інституціонального середовища розглядалося науковцями з двох позицій, а саме революційної трансфор-

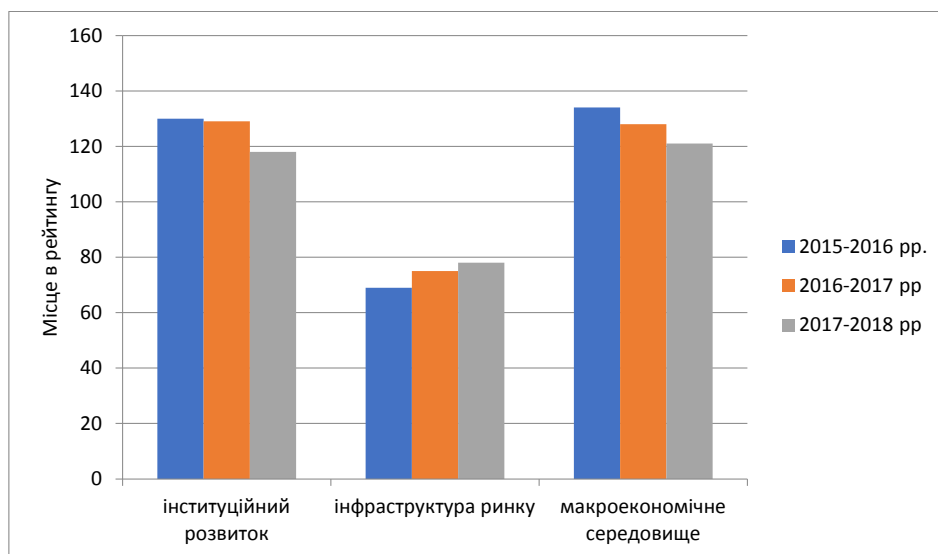

Рис. 1. Динаміка змін конкурентоспроможності України

мації та еволюційної поступової трансформації. Револьюційна трансформація інститутів виникає під час екзогенного запозичення інститутів, на противагу еволюційній трансформації, коли загальноприйняті неформальні практики закріплюються в межах формальних відносин. Вважаємо, що для успішної європейської інтеграції України, трансформації її інститутів з антимонопольного регулювання більш ефективним є еволюційний шлях. Погоджуємося з авторами [5], що необхідними кроками з трансформації інституціонального забезпечення за еволюційного шляху розвитку економіки України є:

- розвиток інститутів державного регулювання економіки для використання усієї сукупності регулюючих форм і методів як переважно опосередкованого монетарного і фіскального характеру, так і безпосередньо державного регулювання (програмні методи й системи державних замовлень, засоби антимонопольного регулювання, зокрема цін, підприємств інфраструктури, підтримка науково-технічної, інноваційної та інвестиційної сфер тощо);

- вдосконалення інститутів ринкового саморегулювання, насамперед валютного курсу процентних ставок, за умови узгодженості їх змін; забезпечення стабільності на основі завершення розбудови ринкової інфраструктури (товарних, фінансових ринків, зокрема фондових);

- розвиток інститутів, спрямованих на соціальну орієнтацію економічного розвитку та подолання бідності, диференціацію споживчих доходів, усунення панування олігархічних форм управління в економіці.

Отже, незважаючи на деяке покращення ситуації в антимонопольному регулюванні економіки, залишаються недостатньо розвинутими інститути конкуренції, потребує подальшого вдосконалення інституціональне забезпечення економіки України.

Висновки. Отже, проаналізувавши поняття інституту та визначивши роль інститутів в державному антимонопольному регулюванні економіки, можемо зробити висновок про необхідність подальшого більш глибокого аналізу питання впливу інституціонального середовища на суб'єктів ринку з метою розроблення дієвих інструментів впливу на монополії, вдосконалення державної антимонопольної політики в контексті євроінтеграції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 189 с.

2. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів. Київ: Артек, 2001. 472 с.
3. Зотов В., Пресняков В., Розенталь В. Институциональные проблемы функционирования и преобразования экономики России. Экономическая наука современной России. 1999. № 1.
4. Садовская Т., Грибоедова И. и др. Государственное регулирование институционального развития экономики Беларуси / под науч. ред. Т. Садовской. Минск: Беларуская навука, 2017. 299 с.
5. Климов О., Даниленко А., Трегобчук В. та ін. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія. Київ: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. 540 с.
6. Лагутін В., Боровик Ю., Вертелєва О. та ін. Державне антимонопольне регулювання: підручник / за ред. В. Лагутіна. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 480 с.
7. The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.
8. Сидорович А. Курс экономической теории. Москва, 1997. 447 с.
9. Лагутін В. Теоретичні проблеми управління в сфері економічної конкуренції. Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. 2012. № 1(44).

REFERENCES:

1. Nort D. (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institution, institutional change and functioning of the economy]. Osnovy, Kyiv, Ukraine.
2. Viliamson O. (2001). Ekonomichni instytutsii kapitalizmu: Firmy, marketynh, ukladannia kontraktiv [Economic institutions of capitalism: Firms, marketing, contracting.]. Artek, Kyiv, Ukraine.
3. Zotov V., Presnjakov V., Rozental V. (1999). "Institutional problems of functioning and transformation of the Russian economy". Economic science of modern Russia, vol. 1.
4. Sadovskaja T., Griboedova I. (2017). Gosudarstvennoe regulirovanie institucional'nogo razvitija jekonomiki Belarusi [State regulation of the institutional development of the economy of Belarus]. Belaruskaia navuka, Minsk, Belarus.
5. Klymov O., Danylenko A., Trehobchuk V. (2005). Ekonomichni rozvytok Ukrainy: instytutsionalne ta resursne zabezpechennia [Economic Development of Ukraine: Institutional and Resource Security]. Ob'iednanyi instytut ekonomiky NAN Ukrainy. Kyiv, Ukraine.
6. Lahutin V., Borovyk Yu., Vertielieva O. (2015). Derzhavne antymopolne rehuliuвання [State Antitrust Regulation]. Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. Kyiv, Ukraine.
7. The Global Competitiveness Report 2017-2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.
8. Sydorovych A. (1997). Kurs jekonomicheskoi teorii [Course of economic theory]. Moscow, Russia.
9. Lahutin V. (2012). "Theoretical problems of management in the field of economic competition", Competition. Bulletin of the Antimonopoly Committee of Ukraine, vol. 1, no. 44.

Soboleva I.V.*Postgraduate Student at Department of Political Economy,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR ANTI-MONOPOLY MARKET REGULATION

The problem of the role and importance of institutes in the state regulation of monopolized markets is considered. The analysis of the institutional provision of the antimonopoly policy of the state is carried out. The question of the necessity of state interference in the regulation of the market from the standpoint of the theories of institutionalism is considered. Proposed steps to improve institutional support in the context of European integration.

The importance of institutional provision is in solving issues of information uncertainty, reducing economic, social, and transaction costs and prices for goods and services. The market requires the availability of institutional support that is adequate to the needs of economic actors. The principle of the construction and development of modern institutions is in an agreed, contractual relationship, which reduces the level of information uncertainty and risk, provides certain guarantees, and reduces transaction costs. The institutional system itself is not a factor in economic development but it regulates the interaction between economic agents in the process of distributing and using the main development factors.

Taking into account the fact that Ukraine intends to further join the European Union (EU), the priority is to transform the institutions of Ukraine and bring them into a common denominator with the institutes of antimonopoly regulation of the EU. Detected in the investigated institutes of anti-trust regulation of the Ukrainian economy do not always contribute to the competitive development of the state. Since the basic precondition for competitive development is the promotion of the effectiveness of market mechanisms, the scientific search is aimed at transforming the institutional system, its main components, and its mechanisms, which impede the effective operation of market forces. The need to transform the institutional system, the urgent institutional changes, is a proven fact, given the current situation with monopoly regulation.